

KIRGIZİSTAN'IN ÜÇ BÜYÜK ŞEHRİNİN İSİMLERİ ÜZERİNE BİR DENEME

Levent DOĞAN

*Trakya Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Araştırma Görevlisi*

ÖZET

Yer isimleri, bir yerin tanınıp bilinmesine delâlet eden kavramlardır. Bu makalede Kırgız Türklerinin isimlendirme yaparken, muhitin coğrafi özelliklerini, genel niteliklerini, bitki örtüsünü, insan ve hayvan isimlerini, millî kahramanları, meslekî kabiliyetleri, dinî motifleri, renkleri nasıl göz önüne aldıkları ve geleneklerini nasıl yaşattıkları vurgulanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Kazakistan, Şehir, Bişkek, Oş, Celâlabâd

İsimler bilimi anlamına gelen onomastik, iki bölüme ayrılmaktadır. Kişi isimlerini ele alan bilime antroponomi, yer isimlerini ele alan bilime toponomi ismi verilir. Yer isimleri bir yerin tanınım bilinmesine yardımcı olduğu gibi, o yer üzerine açıklama yapan ve anlamı olan kavramlardır. Yer isimlerinin manasını, yapısını, kökenini, ortaya çıkışını, dağılışını inceleyen toponomi, tarihin, coğrafyanın, folklorun, dilbiliminin vb. bilimlerin yardımcısı olarak büyük önem taşımaktadır.

Efsane ve hikâyelere dayandırılarak, halk tarafından verilen yer isimlerinin araştırılması konusu folklor ile direkt bağlantılıdır. Bu isimleri araştıran dilcilerin de gerçekçi ve doğru tahliller yapması halk etimolojisi ile ilgilenmesini gerektirir. Yapılan bir takım tetkiklerden sonra bu isimler hakkındaki efsane ve hikâyelerin değişik varyantlarına, ifade tarzlarına, dil özelliklerine, yeni malzemelere (zamanla unutulmuş şekillerine) ve sonuçlara ulaşılması muhtemeldir.

Türkler, en eski çağlardan beri arazi parçalarına dağ, ırmak, şehir ve köylere manalı isimler vermişlerdir. İsimlendirme yaparken, o bölgenin coğrafi özelliklerini, çevrenin genel niteliklerini, bitki örtüsünü, hayvan isimlerini, kişi isimlerini, milli kahramanlarını, meslekî yeteneklerini veya dinî kavramları, renkleri göz önüne almışlar ve geleneklerine de bağlı kalmışlardır.

Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan «... *Bu madde Türk tarihi bakımından çok ehemmiyetlidir. Çünkü, Türk Milleti, dünyanın her tarafında nerede olursa olsun oturduğu yerin her köşesine, her küçük tepesine, çeşmesine hatta step yerlerinde hudut gösterilmesi zor, biri diğerine benzer küçük arazi parçalarına bile isim vermiştir*» (Karaboran, 1989: 154) demektedir.

Prof Dr. Hasan Eren de toponomi ilminin üstünde özenle durmuş ve "Yer Adlarımızın Dili" (Eren, 1989: 155-165) adlı makalesinde "Dumlupınar" ismini şu şekilde tahlil etmiştir: «*Dumlupınar adında eski bir Türkçe kelime saklanmıştır. Türkiye 'de Kütahya, İzmir, Çankırı, Aydın ve Ankara illerinde Dumlupınar adını taşıyan meskûn yerler vardır. İzmir, Antalya, Eskişehir ve Samsun 'da ise Dumluca adında birer köy vardır. Bütün bu adlarda eski Türkçe'de kullanılmış olan bir kelime saklanmıştır: dumlu < tumluğ'soğuk'. Buna göre, Dumlupınar adı 'soğukpınar' anlamına gelmektedir.*»

Osmanlı Devleti'ne başkentlik etmiş Edirne şehrinin isminin zaman içinde değişiklik göstererek, *Hadrianapolis, Edrinus, Endriye, Edrane, Edrianabolu* isimlerinden sonra şehri fetheden I. Murat tarafından verilen bugünkü şeklini aldığı bilinmektedir (Eyüboğlu, 1994: 61-63). Yine yer isimleri ile ilgili anlatılan hikâyelerden biri, Konya şehrimize aittir. «*Horasan'dan Anadolu'ya uçan iki ermiş bu bölgenin üzerine gelirler. Burasını beğenen ermişlerden biri sorar: "Konalım mı ?" Diğeri de "Konya!" der. Bunun üzerine iki ermiş konarlar ve Konya şehrini kurarlar.*» Bu İslâmî halk izahının yanı sıra, Konya isminin Yunan efsanesindeki Eikonion şehri ile de bağlantısı olduğu ifade edilmektedir (Scheinhardt, 1976: 103) Başkentimiz Ankara'nın da tarihe geçmiş bütün isimleri bu isimden pek az farklı bulunmaktadır: «*Ankura, Ancura, Engüriye, Engürü (Farsça engur-üzüm), Angara, Angora*». Ankara ismi ile ilgili anlatılan değişik rivayetler bulunmakla beraber son zamanlarda Hititler'in Ankuwa şehri ile bağlantısı üzerinde durulmaktadır (İA, 1988:I/437446).

Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere, isimler zaman içinde bir takım fonetik gelişme ve değişmelere uğrayabiliyorlar. Yine verdiğimiz bir iki örneğe dayanarak şunu söyleyebiliriz ki, yer isimleri üzerine yapılan araştırmalar tarih bilimine de yardımcı olmaktadır. Yapmış olduğumuz bu açıklamalardan sonra, şimdi asıl konumuz olan Kırgızistan'ın üç büyük şehrinin (Bişkek-Oş, Celâlabâd) isimleri ile ilgili efsane veya hikâyeler hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Bişkek mi, Pişpek mi?

Kırgızistan'da bulunduğum sıralarda ilgimi çeken konuların başında yer isimleri geliyordu. Kırgızistan'ın üç büyük şehri olan "Bişkek, Oş, Celâlabâd" ile ilgili hikâyelerin bulunup bulunmadığını araştırmak buradaki ilk işim oldu. Bunları araştırırken, zamanla bu isimlerin fonetik değişmelere uğradıkları efsane veya hikâyelerin farklı rivayetleri ile karşılaştık.

Kırgızistan'ın başkenti olan Bişkek, ülkenin en büyük ve en güzel şehridir. Bişkek ismi araştırıldığında ilk şeklinin "Pişpek" olduğunu görmekteyiz. Sovyet idaresinde iken ismi bir ara Frunze (Ünlü bir Rus komutanın ismi) olarak

değiştirilmişse de, Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra 1991 yılında Bişkek halini almıştır.

İşin başında Bişkek ile bağlantılı efsane veya hikâye ararken, karşımıza Türklerin millî içeceği "Kımız" ile olan ilgisini belirten sözlük anlamı çıktı.

Pişpek > *Bişkek* kıymız yapılırken karıştırmaya yarayan, ağaçtan yapılmış sopaya verilen isimdir (*Pişpek - Bişek - Bişşek - Bişkek* aynı anlamda kullanılır).

Süleyman Dağı'nın eteklerinde kurulmuş olan ülkenin ikinci büyük şehri Oş, Kırgızlar'ın ifadesiyle "Dünyanın en eski şehri"dir.

Geçtiğimiz yıllarda kuruluşunun 3000. yılını kutlayan Kırgızlar, 9.-10. asrın yazma eserlerinde bu şehirden bahsolunduğuna işaret etmekte (OT, 1978; OOA, 1976).

Kırgızlar: «*Oş'un Süleyman Peygamber doğmadan önce varolduğunu ve yeryüzündeki ilk insanın Oş 'ta doğduğunu*» tahmin ederler.

Halkın inancına göre Tanrı, ilk insan Adem'i tarımda çalıştırmış ve iki tane boğa verip şunları emretmiş: «*Kendin ve senin soyundan gelecekler için toprakları sür.*»

Adem de bir gün, bir ay, bir yıl derken hiç durmadan çalışmış. Toprakları ekip biçerken dik bir dağa ulaşmış. O dağın arkasında daha büyük, karlı dağlar varmış. Dağları aşamayacağına kanaat getirip, boğalarına: "Uş!" diye seslenerek geri dönme emrini vermiş.

İşte ilk insan Adem Peygamber'in hayvanları döndürdüğü bu yerde bir şehir kurulup, buraya da "Uş" adı verilmiş ve zaman içinde "Oş" şeklini almış.

Bir başka hikâyede ise «M.Ö. 3.-4. asırlarda ülkenin güneyinde tarım ve hayvancılıkla geçinen insanlar yaşarmış. Fergana vadisinde yaşayanlar tarımcılık; dağ tarafındakiler ise hayvancılık yaparlarmış. Tarihçiler Saklar'ın "Uş" isminde hayvancılıkla uğraşan bir boyundan bahsederler." Şehrin de bu boyun ismini almış olabileceği belirtilmektedir (OT, 1978).

Değişik bir rivayete göre ise "Oş, Manas'ın danışmanı Oşpur tarafından yaptırılan şehir, onun için Manas şöyle demiş :

*Oşpur yaptıran bu şehri
Kendi adına Oş olsun*

*Düşmanlara karşı olsun
Dostlarına baş olsun.*

Üçüncü büyük şehir Celâlabâd, şehir havasından uzak. Bize göre kasaba görünümünde sıcak kanlı, dürüst insanların memleketi. Celâlabâd ismi ile bağlantılı olarak da halk arasında bir çok hikâye anlatılmaktadır: «*Kokart Vadisi'nde insanlar topraklarını taşlardan temizleyip, tarımcılık yaparak geçimlerini sağlıyor ve Han'a vergilerini ödüyorlarmış. Çalışkan ve akıllı bir insan olan Han 'ın yardımcısı Bek Celâleddin Ayub-Too Ayub Dağı 'ndaki şifalı sulardan faydalanmayı düşünüp, çiftçilere o bölgeye bir kervansaray yaptırmış. Şifalı suların birçok hastalığa iyi geldiğini gören insanlar bu topraklara yerleşmeye başlamışlar. Celâleddin öldükten sonra ise bölgeye, o yerleri abâd (ma 'mur) hale getirdiği için onun ismi verilmiş.*» Bugün dahi halk içinde Celâlabâd'ın pınarlarına "Canlı Su" denilmektedir...

Diğer bir halk hikâyesinde ise: «*Özgön'de zengin bir Han ve güzel karısı yaşarmış. Fakat Han, güzel karısıyla hizmetkârlarından Celâleddin arasında aşk dedikoduları dilden dile dolaşmaya başlayınca, hizmetkârının başını vurdurmaya karar verir. Bunun üzerine kadın Celâleddin'e durumu haber verir ve kaçıp canını kurtarmasını ister. Celâleddin Özgön'den kaçıp, Ayub Dağı'nın civarında yerleşerek tarımla uğraşır. Oraya başka insanların gelmesiyle küçük bir köy kurulur. Bölgeye gelen ilk insan olduğu için de bu topraklara onun ismi verilir.*»

Bu civarda anlatılan diğer bir hikâye de şöyledir: «*Eski devirlerde Cengiz Han Harezmi Hanı 'nu yenip öldürmüş, fakat Harezmi Hanı 'nın oğlu Celâl'i elinden kaçırmış. Afganistan'a kaçan Celâl, bir kaç yıl sonra askerlerini toplayıp, Cengiz Han 'a savaş açmış. Ayub Dağı ile Kök-art Irmağı arasında yapılan ve Celâl 'in öldüğü savaşı Cengiz Han kazanmış. Celâl'in kabrini de Ayub Dağı'nın üstüne yapmışlar. Yıllar geçtikten sonra bu dağın etrafına yerleşen insanlar Celâlabâd şehrini kurmuşlar.*» Efsanede geçen ve bir bilgi edinemediğimiz mezar için Kırgızlar, «*Mezarın zaman içinde kaybolduğunu*» ifade etmekte. Celâlabâd hakkındaki halk hikâyelerinden de anlaşılacağı üzere, hikâye Celâl veya Celâleddin adındaki bir kahramanın etrafında toplanmaktadır. Bölgeye gelerek yerleşmesi ve mamur hale getirmesi üzerine şehre onun ismi verilir.

Celâlabâd, Arapça 'Celâl' ve Farsça 'abâd' kelimelerinden meydana gelmiş birleşik isimdir 'Celâl+abâd'.

Yer isimleri verilirken renklerin, coğrafi özelliklerin ve dinî şahıs veya olayların göz önüne alındığını belirtmiştik. Bu özellikler Kırgızistan'ın "karlı dağ" anlamındaki Ala Too, Kızılsu, Karakol, suları kışın dahi sıcak olan turistik gölü Issık-Köl, cangak (ceviz) ağaçları ile de meşhur olan Güney Kırgızistan'da, halkın "Kutsal Yer" diye ilan ettikleri Arslan Baba (Arslan Baba'nın Türbesi de bu yerde bulunmaktadır), Taht-ı Süleyman olarak ifade edilen gerçekten bir koltuğu anımsatan Oş şehrinin üstünde yükselen Süleyman Dağı gibi şehir, dağ ve göl isimlerinin verilmesinde de etkili olmuştur.

Sonuç

Tabiat-kültür münasebetlerinin açıklanmasında kıymetli bilgiler veren toponomi bir yerin coğrafi, tarihî ve genel karakterini tanıma ve tanıtmada önemli rol oynar (Argunşah, 1992). Prof. Dr. Töre Nefesof «*Evvvela yer ismi verilip, sonra rivayetler türetilmektedir. Yer isimleri dil delili, rivayetler ise halk sözlü eserler mahsulü ve numunesidir*» (Nefesof, 1997: 173-180) diyerek bu konudaki düşüncelerini belirtir. Yer isimlerini halk verir, farklı rivayetlerin ortaya çıkmasının sebebi ise değişik şahıslar tarafından üretilmesidir.

Kırgızlar da bütün Türk toplulukları gibi yaşadıkları topraklar içinde kalan şehir, köy, dağ, ırmak vb. yerlere mânâlı isimler vermişlerdir. Küçük araştırmamıza dayanarak Kırgızistan yer

isimleri ile ilgili şu hususları sıralayabilir, bunlara bakarak da, bizim yer isimlerimiz ve verilişleri ile ilgili dikkate alınan kıstasların benzerliğini fi görebiliriz.

1. Kırgız yer isimlerinin bir çoğu ile ilgili efsane ve hikâyeler mevcut. Celâlabâd ve Oş örneklerinde olduğu gibi değişik varyantlarına rastlamak mümkün.

2. Anlatılan hikâyelerde aşağı yukarı mekân ve kahramanlar değişmiyor.

3. Yer isimleri verilirken renkler büyük önem taşır (Ala Too, Kızılsu, Kara-Köl). Ş

4. Bölgenin coğrafi özellik, nitelik ve jeopolitik durumu göz önüne alınmıştır (Issık-Köl, Suzak). İ

5. Dinî şahıs, olay ve kavramlar etkilidir (Süleyman Dağı, Arslan Baba).

6. İsimler zaman içinde fonetik değişmelere uğrayabiliyor (Pişpek > Bişkek).

7. Bir takım siyasî sebeplerden dolayı isimler değiştirilebiliyor (Pişpek > Frunze).

8. Tek bir yer ile ilgili anlatılan birden fazla hikâye ve efsaneler o milletin kültürünü ve kültür zenginliğini ortaya koymaktadır.

9. Yer isimlerinin konu edinildiği farklı rivayetler halkın, edebî, bedîî, estetik zevkini,, maddi ve manevi dünyasını aksettirmektedir.

Yer isimleri konusunda Kırgızistan'da bu rivayetlerin toplandığı ilmî nitelikte bir eser bulunmamaktadır. Yeni yapılanma içerisindeki tüm Türk Cumhuriyetleri gibi Kırgızistan'da da bu yöndeki ilmi yayınların oluşturulması, bu ve diğer, bütün konularda daha gerçekçi tetkikler yapmamızı sağlayacaktır. ■

AÇIKLAMALAR

1. Kırgız Türkçesi'nde "bış-:olmak, olgunlaşmak; bişşek ile çalkalamak, karıştırmak" anlamlarına gelir.

2. Çeşitli kaynaklarda, burada belirtilen

Süleyman isminin Süleyman Peygamber olmadığı, zaman içinde bazı uyanık din adamları tarafından sadece para kazanmak amacıyla bu benzetmenin yapıldığı belirtilir.

KAYNAKLAR

- Argunşah, Mustafa, (1992), "Sarıoğlan (Kayseri) İlçesinin Üzerlik Köyü Toponomisi", *Erciyes Yöresi II Folklor, Edebiyat ve Etnografya Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- CŞ, (1973), *Calal-abâd Şehri*, Kırgızistan Yayınları, Frunze.
- CT, (1978), *Calal-abâd Tarihi*, Frunze.
- Devlet, Nadir, (1993), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul.
- Dıykanov, K., (1994), *Kırgız Tilindegi Kıyın Maseleler Cana Tuğra Cazuv*, Bişkek.
- Eren, Hasan, (1989), "Yer Adlarımızın Dili", *TDAY. Belleten 1965*, TDK. Yayınları, Ankara.
- Eröz, Mehmet, (1966), "Ege Bölgesinde Yer (Köy ve Şehir) Adları", *R. Rahmeti Arat İçin*, Ankara.
- Eyüboğlu, Aysun, (1994), "Edirne'nin Tarihçesi ve Kaleiçi Yerleşimi Adı ve Kuruluşu", *Yedi İklim Dergisi*, Sayı: 47, İstanbul.
- Hacıgökmen, M. Ali, (1996), "XVI. Yüzyıla Ait Tahrir Defterine Göre Alanya'da Yer Adları Hakkında Bir Araştırma", *Türk Kültürü*, Ankara.
- İA, (1988), *İslam Ansiklopedisi*, "Kırgızistan" maddesi, (Haz. R. Rahmeti Arat), C.VI, MEB. Yayınları, İstanbul.
- Karaboran, H. Hilmi, (1989), "Çemişgezek'te Mevki Adları", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu (5-7 Kasım 1987) Bildirileri*, Elazığ.
- KSA, (1976), *Kırgız Sovet Ansiklopediyası*, Frunze.
- Nefesof, Töre, (1997), "Özbekistan Yer Adları ve Halk Rivayetleri", *V. Halk Edebiyatı Sektörün Bildirileri II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- OOA, (1989), *Oş Oblastı Ansiklopediyası*, Frunze.
- OT, (1978), *Oş Tarihi*, Mektep Yayınları, Frunze.
- Scheinhardt, Harrwig, (1976), "Türk Yer İsimlerinde Halk Etimolojisinin Dilcilik Yönünden Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri (27-29 Ekim-1975)*, Konya.
- Yudahin K. K., (1994), *Kırgız Sözlüğü I-II*, Türkçesi: Abdullah Taymas, TDK. Yayınları, Ankara.

A STUDY ON THE NAMES OF THREE BIG CITIES OF KIRGHIZIA

Levent DOĞAN

Research Assistant, Trakia University

ABSTRACT

The names of places point to the way a place is known and recognised.

In this article, how do Kirghizia Turks give places in terms of geographical traits,

plants, human and animal names, national heroes, vocational abilities, religions motives, colours and how they maintain their traditions are highlighted

Key Words.

Kirghiria, City, Bişkek, Oş, Celâlabâd

О названиях трёх Больших городов киргизистана

Левент Доган

Исследователь Факультет Естественных Наук и Литературы Университета Тракия